

Μκ. 1, 1

Чланак који се налази пред вама део је првог поглавља књиге *Јеванђеље по Марку. Грчки текст. Превод. Отачки коментари. Модерни коментар*, која је у настанку и самим својим насловом говори о садржају. Подељена је у четири дела: 1) Грчки текст (на основу издања Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*); 2) Мој превод овог текста; 3) Светоотачки коментари на сваки од Маркових стихова по мом избору. Наравно да се служим и већ постојећим збиркама овог типа, али настојим да укључим материјал који ми се чини занимљивијим у односу на већ постојећи. Под наводницима су дати преводи Отаца, а када нема наводника онда се ради о мом сажетку који треба да премости празнину између цитата или да уведе у сам цитат. Тиме је мој рад отежан и успорен, али је од веће користи читаоцу. Није ми познато да збирка оваквог карактера данас постоји; 4) Мој коментар Марковог текста у вези првенствено модерних проблема које нам он намеће. Овде дајем првих 8 стихова из Μκ. 1, превод, Отачке коментаре и мој коментар само на први стих.

1) Грчки текст

1, 1 Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ [υἱοῦ θεοῦ].

2 Καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ·

*ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου,
ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου·*

3 φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ·

*ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου,
εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ,*

4 ἐγένετο Ἰωάννης [ὁ] βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. 5 καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ἔξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. 6 καὶ ἦν ὁ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας

καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

7 Καὶ ἐκήρυσσεν λέγων· ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. 8 Ἐγὼ ἐβάπτισα ὑμᾶς ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

1) *Превод*

¹Почетак Јеванђеља о Исусу Христу, сину божијем.

²Као што је писано у пророка Исаије:

*Ево, шаљем анђела свога испред лица твога,
који ће припремити пут твој.*

³Глас онога који виче у пустињи:

*Припремите пут господњи,
поравните стазе његове.*

⁴Беше Јован који је крштавао у пустињи и проповедао крштење покајања за опроштај грехова. ⁵И долажаше к њему целокупна јудејска област и сви јерусалимљани; беху крштавани од њега у реци Јордану исповедајући грехове своје. ⁶А Јован беше обучен камиљим крзном и <опасан> кожним појасом око својих кукова; јео је пак скакавце и дивљи мед.

⁷И проповедаше говорећи: Долази иза мене јачи од мене, пред киме ја нисам достојан да се сагнем и одрешим ремена на обући његовој. ⁸Ја сам вас крстио водом, а он ће вас крстити духом светим.

3) *Отачки коментари*

Јеванђеље о Исусу

"...Син Божији, учинио се Сином Човечијим, да би преко Њега ми били усиновљени, зато што човек носи, прима и садржи Сина Божијег. Због тога и Марко каже: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу, Сину Божијем, као што је писано у пророка; знајући једног те истог (unum et eundem)*¹ Сина Божијег, кога су

¹ Ова формула, *unum et eundem*, је имала изузетну срећу у потоњој отачкој христологији - Григорије Богослов је користи у полемици са Аполинаријем (ἐνα καὶ αὐτὸν, cf. *Cled.* 1, 3) а особито је канонизиована на Халкидонском сабору. Означава да је једна и иста особа Сина Божијег

пророци нагостили, Емануела који је плод Давидове утробе, гласника великог Очевог савета..." (IRENAEUS LUGDUNENSIS, *Adversus haereses* 3, 16, 3).

Број Јеванђеља и симболи Јеванђелиста

"Немогуће би било да има више или мање Јеванђеља него што јесу. Јер као што постоје четири краја света, у коме живимо, и четири општа ветра, и као што је Црква расејана широм целог света, а *стуб и основ* (1 Tim 3, 15) Цркве је Јеванђеље и дух живота; тако приличи да она има четири стуба, удахњујући бесмртност свим странама и оживљавајући људе наново. Из тог разлога је схватљиво зашто је Логос, Занатлија свих бића, који седи на керубима и обухвата све ствари, који се открио људима, дао нама Јеванђеље у четири облика, а који су међусобно повезани једним Духом... Јер и керуби имају четири лица и њихова лица су слика дела (πραγματείας) Сина Божијег. Јер, вели, *Прво живо биће беше попут лава*, (Арос 4, 7) што симболише његову делотворност, вођство и царску моћ; *друго је попут телета*, означавајући његову свештеничку и свештену (ἱερουρικὴν καὶ ἱερατικὴν) улогу; даље, *треће је имало лик човека*, што је очигледан опис његовог доласка као људског бића; *четврто је било налик орлу у лету* указујући на дар Духа који лебди изнад Цркве. И, дакле, Јеванђеља су у складу са оним бићима међу којима је седео Христос"... Тако, наставља Иринеј, Јован говори о његовом Божанском пореклу и рођењу од Оца и да је све настало преко њега. Лука га истиче као свештеника јер почиње са Захаријем који као свештеник приноси жртву Богу. Матеј говори о његовом људском рођењу. "Марко са друге стране започиње са пророчким духом, који силази са висине на људе, говорећи: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу, као што је писано у пророка Исаије*, указујући на узвишени аспект Јеванђеља; и у том смислу он прави сажету и збрзану (παρατρέχουσαν) повест јер је такав пророчки карактер" (IRENAEUS LUGDUNENSIS, *Adversus haereses* 3, 11, 8).

"Прво живо биће беше као лав... који означава Марка, у коме се чује глас лава који риче у пустињи (*in quo vox leonis in eremo rugientis auditur*)"... Лука је представљен телетом а Јован орлом, наставља Викторин. "Марко, дакле, Јеванђелиста овако започиње: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу (Initium*

која је у себи објединила божанску и људску природу. Исто нам наслућује Иринеј: један и исти је двоструког порекла, као Бог од Оца, као човек од Давида.

Evangelii Jesu Christi), као што је писано у пророка Исаије: Глас онога који виче у пустињи - има изглед лава (*leonis habet effigiem*). А Матеј: *Књига рођења Исуса Христа сина Давидовог, сина Аврамовог* (1, 1); ово је људско лице" (VICTORINUS PETAUVIONENSIS, *Scholia in Apocalypsin beati Joannis* 4, 7-10).

"Животиња која се у *Откривењу Јовановом* (4, 6) и на почетку *Језекиљеве књиге* (1, 5 ss.) назива τετραμόρφου, зато што је имала једну главу од човека, једну од телета, једну од лава и једну од орла, у Јеванђељу представља главом човека Матеја, телећом Луку, орловском Јована а Марко је представљен лавом који риче у пустињи. *Почетак јеванђеља Исуса Христа, Сина Божијег* (*initium evangelii Jesu Christi Filii Dei*). *Као што је писано у пророка Исаије: Ево, шаљем анђела свога испред лица твога, који ће ти припремити пут; глас онога који виче у пустињи: Припремите пут господњи, поравните стазе његове.* Онај који виче у пустињи је свакако лав, од чијег гласа све животиње се плаше, групишу се, али се не усуђују да беже. Не заборавите да је Јован Крститељ дефинисан гласом, док је наш Господ Исус назван речју: дакле, исправно слуга претходи Господару.² *Почетак јеванђеља Исуса Христа, Сина Божијег*, каже Марко, дакле, није син Јосифов. *Почетак Јеванђеља је крај закона: завршава закон и почиње Јеванђеље*" (HIERONYMUS STRIDONENSIS, *Homiliae in Marcum* 1).

"Чини ми се дакле да међу истраживачима који су интерпретирли четири жива бића (*quattuor animalia*) из *Откривења* (cf. *Арос* 4, 7; 5, 6-7; *Ез* 1, 5. 10) који означавају четири јеванђелиста заслужују вероватно веће поверење они који су идентификовали лава са Матејем, човека са Марком, теле са Луком, орла са Јованом него они који су приписали човека Матеју, орла Марку, лава Јовану. Да би потврдили своје закључке ови други се првенствено базирају на почетак књиге више него на општи план који су јеванђелисти имали, што је напротив требало бити пожељније за истраживање.³ Било је стога логичније да се у лаву види праображен онај који је веома снажно истакао царску фигуру Христову. Уосталом и у *Откривењу* је поменут заједно са царским племеном, када се каже: *Победио је Лав из Јудиног племена* (*Арос* 5, 5). По Матеју се приповеда да су и Маги дошли

² Слично вели и Беда (cf. *Super Marcum*, 1).

³ Нажалост пажљивије проучавање није наишло на одјек у отачкој традицији. Превагнуло је тумачење на основу почетака јеванђеља. Све то се појачало иконографским усвајањем које је канонизовало следеће представљање: Матеј човек, Марко лав, Лука теле а Јован орао.

са Истока да траже и да обожавају Цара (cf. *Mt 2, 1-18*)... Да се са телетом указује на Луку нема недоумица међу овим двама групама научника... јер је јасно да је Лука хтео да опише личност Христа свештеника. Што се тиче Марка, он није желео да прича ни о царској лози ни о свештеничком посвећењу (*neque stirpem regiam neque sacerdotalem*), и чини се да се бави стварима које је урадио Христос човек (*quae homo Christus operatus est*). Он се дакле јавља међу четири жива бића представљен симболом простог човека". Прва три јеванђелиста се крећу као и ова жива бића по земљи а "Јован напротив као орао лети изнад облака људске слабости и види оштрим оком и сигурним срцем светлост непроменљиве истине" (AUGUSTINUS HIPONENSIS, *De consensu evangelistarum 1, 6, 9*).

Почетак Јеванђеља

"Марко, који не приповеда ништа о рођењу, детињству и младости Господа, почиње своје Јеванђеље управо са Јовановом проповеђу" (AUGUSTINUS HIPONENSIS, *De consensu evangelistarum 2, 6, 18*).

"Треба повезати овај почетак Марковог Јеванђеља са почетком Јеванђеља по Матеју који каже: *Књига рођења Исуса Христа сина Давидовог, сина Аврамовог* (1, 1), да би се схватило из упоређења оба текста да је једини Господ наш Исус Христос уједно Син Божији и човечији. На месту је што га први јеванђелиста назива Сином човечијим а затим Сином Божијим, да би се наш ум мало-помало уздигао од малих ка вишим стварима, и узишао, преко вере и тајне човечије природе коју је он усвојио, до познања божанске вечности" (BEDA VENERABILIS, *Super Marcum 1*).

Марково Јеванђеље је везано са Старим Заветом

"Но и један од јеванђелиста, Марко, каже: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу, као што је писано у пророка Исаије: Ево, шаљем анђела свога испред лица твога, који ће припремити пут твој испред тебе*, што показује да је почетак Јеванђеља повезан са јудејским списима. Шта онда има против нас приговор Јудејца који Келс наводи: *ако вам је неко и заиста предсказао да је син Божији требао доћи људима, тај је ипак био наш пророк и од нашег Бога*; или, како може оповргнути хришћане што је Јован, који је крстио Исуса, био Јудејац? Јер, иако је био Јудејац, не следи да сви верујући, који приступају Логосу било да долазе од

пагана било од Јудејаца, треба да држе Мојсијев закон буквално" (ORIGENES, *Contra Celsum* 2, 4).

"Још треба узети у обзир за Јеванђеље да је оно на првом месту о Глави целог спасеног тела, Исусу Христу, као што каже Марко: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу...* Међутим почетак Јеванђеља је... ништа друго доли Стари Завет. Јован је у том смислу тип (τύπος) Старог, или, ако гледамо везу Новог са Старим, Јован представља крај Старог, јер сам Марко каже: *Почетак јеванђеља о Исусу Христу, као што је писано у пророка Исаије: Ево, шаљем анђела свога испред лица твога, који ће припремити пут твој. Глас онога који виче у пустињи: Припремите пут господњи, поравните стазе његове.* Отуда се ја морам чудити како неправославни⁴ могу повезати два Завета са два различита бога. И мање од ових речи су довољне да их осуде. Јер како може Јован да буде почетак (ἀρχή) Јеванђеља ако они сматрају да Јован припада другом богу, односно да је демијургов човек, и, како мисле, није знао ново божанство (ἀγνοῶν τὴν καλὴν θεότητα)?" (ORIGENES, *Commentarii in Johannem* 1, 13).

4) Модерни коментар

1. Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ [υἱοῦ θεοῦ]. *Почетак јеванђеља о Исусу Христу, сину божјем.* Ова реченица вероватно представља назив дат од самог аутора. На то би указивало одсуство одређеног члана испред именице ἀρχή, која означава почетак, основ, темељ, елемент и сл. Овде она нема никаквог философског призвука него једноставно представља увод у приповест о Исусу Христу, i.e. назив дела и односи се пре на цело Јеванђеље него на Крститељеву

⁴ Ориген овде полемише са својим, поред монархијанаца, највећим непријатељима, гностицима, а и Маркионом, кога он увек ставља у исту групу са њима (cf. *Commentarii in Matthaеum*, 12, 12 где помиње "неправославне" и Маркиона заједно, као оне који поседују ψευδῶνομόν τινα γνῶσιν, што може бити реминисценција на Иринеја, или, што је вероватније, да нам указује на већ проширену етикетирају гностика у круговима "Велике Цркве"), мада Маркиона модерни разликују од гностика. Чини ми се да је једини снажни аргумент савремених научника у томе што је Маркион имао изузетне организативне способности, тако да је своје цркве формирао по угледу на католичке, док су гностици патили од иманентне расцепканости. Неприхватљива ми је ипак полазна позиција многих модерних да су Стари слабо познавали своје противнике. Према томе би испало да су били оскудне интелигенције. Не треба заборавити да су они били савременици "неправославнима" и самим тим - да не говорим о обиљу материјала који им је био на располагању - морали би их боље разумети него ми данас. Полемичка претеривања не треба да нас збуне до те мере да помислимо како су подметања и оцрњивања противника последица њиховог неразумевања.

улогу.⁵ У слободном преводу: *Овде почиње радосна вест о Исусу...* Највише што би се могло претпоставити је да евоцира познати почетак књиге Постања: *У почетку створи Бог небо и земљу*, који је са своје стране такође назив. Даље, ако се ова реченица не схвати као назив, него као прва реченица текста који следи, може се односити на Јована Крститеља који започиње објаву, што је пак мање вероватно тумачење.⁶ Стога је најприхватљивије решење које нуди WH или пре њега *Steph.* да се стави тачка на крају ове реченице.

Именица *εὐαγγελίου* означава добру, радосну или, користећи старословенски израз, благу вест. У том смислу је користи LXX (ex. 2 Rg 4, 10; 18, 20. 27; 4 Rg 7,9 etc.). Интересантно је да се појављује у месијанском контексту (*Is* 40, 9; 52, 7) из кога Марко (1, 2) мало касније цитира један стих (*Is* 40, 3). Дакле, Маркова употреба ове речи, с једне стране, сигурно има корена у Исаији. Радосна вест се тиче Месије.

Међутим, *εὐαγγελίου* се среће и код пагана. У једном натпису (такозвани *Календар из Приене* из 9. пре Х.)⁷ се односи на рођендан Октавијана Августа: "рођендан бога Августа је био почетак радосних вести за свет" (*ἡρξεν δὲ τῷ κόσμῳ τῶν δι' αὐτὸν εὐαγγελίων ἢ γενέθλιος τοῦ θεοῦ*), историјски догађај који уноси новину у свет.⁸ Треба запазити следеће: реч Јеванђеље (*εὐαγγελίου*) је код Mk. у једнини а у натпису у множини (*εὐαγγελίων*); Mk. употребљава именицу почетак (*ἀρχή*) а натпис глагол почети (*ἄρχειν*). У Mk. протагониста је Исус Христос или син божији који се појављује (*ἐπιφανεῖν*), а у натпису је Август спаситељ, добротинитељ и бог који се појављује. На основу овако оскудних података, не можемо закључити са сигурношћу да ли је Mk. био директно или не инспирисан натписом из Приене. Оно што је битно је то да је популација која је окруживала Марка била свесна рођења бога и радости која је везана за тај догађај,

⁵ Зато Nestle-Aland и стављају засебно ову реченицу као наслов.

⁶ Тако га схвата позни византијски коментатор Теофилакт Охридски: "Јована, последњег од пророка, јеванђелист представља почетком Јеванђеља Сина Божијег, зато што је крај Старог почетак Новог Завета" (*In Mc.* 1).

⁷ CRAIG A. EVANS, *Mark's Incipit and the Priene Calendar Inscription: From Jewish Gospel to Greco-Roman Gospel*, in *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 1 (2000).

⁸ За текст натписа видети W. DITTENBERGER, *Orientalis Graecae Inscriptiones Selectae* (2 vols., Leipzig: S. Hirzel, 1903-5; repr. Hildesheim: Olms, 1960) 2.48-60 [= *OGIS* 458]. Такође L. R. TAYLOR, *The Divinity of the Roman Emperor* (APAMS 1; New York: Arno, 1931); V. EHRENBERG and A. H. M. JONES, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius* (2nd ed., Oxford: Clarendon, 1955) 82. О расправама око натписа cf. A. DEISSMANN, *Light from the Ancient East* (New York: Harper & Row, 1927) p. 366; G. PFOHL, *Griechische Inschriften als Zeugnisse des privaten und öffentlichen Lebens* (Munich: Heimeran, 1966; rev. ed., 1980) pp. 134-35; H. KOESTER, *Ancient Christian Gospels: Their History and Development* (London: SCM Press; Philadelphia: Trinity Press International, 1990).

јер су то били празнични дани. Марков начин изражавања је био, према томе, комуникативан и са онима који су били "унутра" и са онима "споља".⁹

Иако Мк. користи реч εὐαγγελίου свега 6 пута (1, 1. 14-15; 8, 35; 10, 29; 13, 10, 14. 9), она је изузетно снажног набоја. Не треба је разумети у смислу нашег Јеванђеља (Четворојеванђеља) као књиге. Оно је Божија благовест (1, 14) и окренувши се од погрешног живота треба веровати у њега (1, 15), јер само онај који изгуби себе зарад Исуса Христа и Јеванђеља може себе пронаћи (8, 35; 10, 29). Тако се Маркова употреба приближава Павловој код кога благовест значи ослобођење (*1 Th 3, 2; 2 Cor 9, 13; Gal 1, 7; Phil 1, 27*).

Ἰησοῦ Χριστοῦ само је овде код Марка употребљено као лично име. Генитив у коме се налази је *obiectivus* а не *possessivus*. Дакле, није реч о благовести која је од Исуса ма о Исусу. Ἰησοῦς је грцизирано јеврејско име Јешуа (יֵשׁוּעַ) које је деминутив од Ј'хошуа (יְהוֹשֻׁעַ).¹⁰ Значи *Jahve је спасење*, или у арамејском: *Jahve помаже* или *Jahve да ти помогне*. Популарна етимологија - из Марковог времена, која се да наћи и у *Mt 1, 21* - овог имена (Јахве спасава, да спасе Јахве) је посведочена код Филона Александријског: "Ἰησοῦς означава спасење (σωτηρία) Господње".¹¹ Но, Јошуа се не поклапа савршено са именицом спасење или глаголом спасити, нити са именом Божијим Јахве. Оно што је битно, оставивши на страну филологију, је то да је име Исус код Марка и његових слушалаца означавало *Спаситељ*. Затим, одговара јеврејском Месија, које означава помазаника: онај ко је помазан (светим) уљем за посебну улогу коју има у друштву, а то је царска (Самуило нпр. помазује Саула за цара, *1 Rg 10, 1*) и свештеничка (Мојсије помазује Арона и његове синове за свештенике, *Lv 8, 12*). Месијанско ишчекивање је било двојако: војник Месија је оружјем требао да донесе мир на земљу,¹² а свештеник Месија да узнесе људски род, или, боље, да га уведе у царство Божије или небеско. Становници Палестине су могли да очекују

⁹ Да су пагани употребљавали именицу благовест у специјалним случајевима cf. Плутарх (*Pomp.* 66, 3), и Јосиф Флавије (*Bell. Jud.* 4, 10, 6; 11, 5) који је мост уједињења између римске и јеврејске слике света. Он нам дакле сведочи да је именица јеванђеље имала сличну тежину и смисао како за пагане тако и за јудеохришћане.

¹⁰ Cf. *Neh 8, 17* (TM).

¹¹ *De Mutatione Nominum*, 21.

¹² Римска оновремена идеја мира је значила потчињавање других народа Риму. Мир је, дакле, био резултат рата. *Pax* означава пакт између зараћених, подчињавање, пријатељство и савез. Са Августом је окончан грађански рат. Тај мир је дефинисан као *Pax Augusta* или *Pax Romana*. *Ara Pacis Augustae* (Олтар Августовог мира) се налази на Марсовом брегу. Римски императори су се називали спаситељима управо стога што су доносили безбедност и мир империји. Више о овоме К. WENGST, *Pax Romana and the Peace of Jesus Christ* Philadelphia: Fortress, 1987.

или двојицу Месија, једног који би био генерал и другог који би био свештеник, или пак једног који би могао да уједини у себи обе функције.

Назив за Исуса *син божији* (υἱός θεοῦ) недостаје у многим важним кодексима (*Sinaiticus* нпр.). Библисти су подељени око тога да ли он припада изворном тексту. Већи је пак проблем – иако повезан за овај први - *шта* тај назив означава у Марковој визији Исуса Христа. Њиме ћу се детаљније позабавити када се будем зауставио на Мк. 15, 39 где се υἱός θεοῦ појављује у ширем контексту чувеног "центурионовог исповедања" па га је могуће колико-толико схватити. Овде дајем следеће напомене: титула υἱός θεοῦ се налази на само 2 места у Марка (1, 1; 15, 39) и то у ненаглашеном облику, тј. без одређених чланова. Налазимо је и у паганском свету где се односи на римског императора. *Deus* је назив који се односи на традиционалне богове. Император се никада није називао *deus* него *divus*, и то тек после смрти; но, временом је та титула почела да се односи и на живе императоре. Јулије Цезар је после смрти дивинизиран, посвећен је за *divusa*. Његов усвојени син Октавијан се назвао *divi filius* (сином дивинизованог човека) а не *dei filius* (божијим сином). Но ова разлика се изгубила у грчком, који обе титуле преводи као θεοῦ υἱός. Знамо да су се Август, Тиберије, Нерон, Тит и Домицијан називали θεοῦ υἱός.¹³ Може се мислити у два смера: или је Марко, односно дописивач са краја првог века, желео да појача увод у своју благовест позивањем на већ познатог међу паганима сина божијег, или да супростави Истинитог сина божијег лажном. Ако се прихвати да је Марков назив: *Почетак јеванђеља...* одјек паганског (Приене) обрасца онда треба допустити да је титула *син божији* истог порекла, позитивно вреднована, мада не може да се тврди да изворно припада Марковом тексту. Могуће је, како рекох, да је она каснија интерполација и као таква вероватније је да је полемички мотивисана. "Богови" из времена када је настајало Марково Јеванђеље нису много личили на богове: морални моменат императора је био низак; но, не треба сметнути са ума да се тек са философијом почела повезивати етика и религиозност. Етичко понашање није имало ништа заједничко са државном религиозношћу римских поданика. Има и других разлога зашто ми се чини прихватљивијим мишљење да титула *син божији* није изворна: 1) много је отачких сведочанстава и манускрипта у којима она недостаје; 2) као унутрашње правило се прихвата готово увек као сигурна

¹³ Cf. R. L. MOWERY, *Son of God in Roman Imperial Titles and Matthew in Biblica* 83 (2002) 100-110. D. MCCLISTER, *The Gospel in Its Roman Context – FC Lectures 2005*, Puckett Auditorium.

краћа верзија текста; 3) та титула ништа не доприноси Марковој христологији у којој се Христос јавља божанством само у два момента: крштењу (1, 11) и преображењу (9, 7), а тада су обе речи појачане одређеним чланом.¹⁴

Зоран Ђуровић

¹⁴ На ову тему видети P. M. HEAD, *A Text-Critical Study Of Mark 1.1. 'The Beginning of the Gospel of Jesus Christ'*, in *NTS* 37 (1991) 621-629; E. S. JOHNSON, *Mark 15,39 and the So-Called Confession of the Roman Centurion*, in *Bib* 81 (2000) 406-413.